

PROSTOR NA GALA PLESU IN BOJNEM POLJU ETNIČNE, NARODNE TER NACIONALNE IDENTITETE: IZBRANI TEORETSKI VIDIKI

Besedilo sprva predstavi nekatere teoretske poglede v razumevanju prostora in prikaže pomen skupnosti oziroma družbe v človekovi (a)percepciji prostora. Sledi prikaz etnične, narodne in nacionalne identitete ter vloge prostora, krajev in prostorskih prvin pri etničnem, narodnem in nacionalnem identificiranju.

Prostor je ob spremljevalcu – času, dimenzija, ki je neizbrisljiva v družboslovni in humanistični misli. Toda zaradi svoje "prostrane" in "izmuzljive" narave se ga posamezne stroke in strokovnjaki le redko in neradi dotaknejo. To besedilo nikakor ne želi in niti ne more podati neke pregledne slike o tem, ne samo pregovorno rečeno, "neskončnem" kupu idej in konceptov; ampak se relativno ozko omeji na pomen prostora kot komponente etnične, narodne in nacionalne identitete. Pri tem je treba osvetliti nekatera širša teoretska razumevanja v tem "prostorskem" kompleksu, predvsem tista, ki se dotikajo razmerja med prostorom in družbo. Glede na to, da so navedena (prostorska) vprašanja predmet izrazitega interdisciplinarnega preučevanja, "na široko" posegam po študijah okoljske psihologije, krajinske arhitekture, številnih poddisciplin sociologije, geografije, antropologije itd.

Nekateri teoretski pogledi k razumevanju koncepta prostora

Koncept prostora

Prostor, ki ga zaznavamo kot morje, nebo, kopno ali kot mesto, ki se razteza pred nami z razgleda visoke stavbe, prostor kot prostor ulice, kot notranjost ali zunanost stavbe, prostor na zemljevidih in načrtih, v kozmologijah, geometrijski prostor, konstruiran matematični prostor, medzvezdni prostor, prostor, ki ga posedujejo predmeti, ali prostor, ki si ga lastijo države ali je posvečen bogovom – vse to in še veliko več spada v naše izkušnje in razumevanje prostora.

Prostor – amorfen in nerazumljiv, je vse prej kot enota, ki jo je mogoče neposredno opisati in analizirati. Narava prostora je bila rdeča nit številnih diskusij filozofov in raziskovalcev različnih strok, ki pa so ostale brez končnega ločila. Ni namreč preprosto postaviti ogrinja, kamor bi vpeli oblike prostorov, ki so bile identificirane in spoznane za pomembne. Ne bi bilo smiselno, da bi se pregloboko spuščal v te vrste diskusij, prav pa je, da vsaj v zelo omejenem obsegu predstavim raznovrstno razumevanje oziroma dojetje prostora glede na konceptualni in izkustveni kontekst. Tipologija, ki jo podajam v nadaljevanju, je povzeta po humanističnem geografu Relphu (1976, 8–28).

1. **Pragmatični ali primitivni prostor** je prostor instinktivnega vedenja in nezavednih dejanj, v katerem vedno reagiramo brez premišljanja. Gre za organski prostor, ki je ukoreninjen, v stvarih stvaren in konkreten, strukturiran nezavedno z osnovnimi

individualnimi izkušnjami, asociiran z gibi telesa in čuti.

2. **Perceptualni prostor** je najneposrednejša oblika zavedanja; je egocentrični prostor, ki ga zaznava vsak posameznik. Je že prostor, za razloček od pragmatičnega, ki ima vsebino in pomen ter kot tak ne more biti ločen od izkušenj in namer. Perceptualni prostor je prostor dejanj, osredotočenih na osnovne potrebe in prakse, ter ima tako že jasno razvito strukturo.
3. **Eksistenčni prostor** je notranja struktura prostora, ki se pojavlja v konkretnih izkušnjah z okoljem članom posamezne kulture/družbe. Je intersubjektivni in zato "odgovoren" vsem članom skupnosti. Pomeni eksistencialnega prostora torej koreninijo v kulturi, oziroma so tisti, ki jih individuam izkusi v kulturi. Le izjemoma so vsota pomenov individualnih perceptualnih prostorov. Eksistenčni prostor torej ni zgolj pasiven prostor "čakajoč na izkustva", temveč je permanentno ustvarjajoč in dopolnjujoč se s človeškimi aktivnostmi. Eksistenčni prostor lahko razdelimo na posvečeni in geografski.

3.1. **Posvečeni prostor** je prostor arhaičnih religioznih izkustev; je trajno razlikujoč se in obdan s simboli. Posvečeni prostori so središča sveta - točke, kjer so tri kozmične ravni (nebesa, zemlja in pekel) v stiku in kjer je možna njihova medsebojna komunikacija. Teh središč seveda ne moremo razumeti kot geometričnih enot in njihovo število je lahko v določeni regiji neskončno.

3.2. Odkar imamo v sodobni družbi opraviti z desakralizacijo, je izkustvo svetega za večino ljudi nedosegljivo. Tako imenovani **geografski prostor** je podoba človekovega osnovnega zavedanja sveta, njegovih izkustev in vezi z okoljem. Je pomemben prostor za določeno kulturo, tako da je "kultiviran" s poimenovanjem (prostora), s "kvalitetami" za človeka in s preoblikovanjem - da služi potrebam človeštva. Geografski prostor ni objektivni in nevtralen, ampak je zapolnjen z različnimi pomeni. Geografski prostor je enkraten; ima svoje ime - Švica, Maribor, Štajerska, Gvinejski zaliv itn.

Geografski prostor ima zelo razpoznavno strukturo tako v vertikalni kot v horizontalni smeri. Govorimo o prostoru nacij, kontinentov ali regij, ki so nedosegljivi našemu neposrednemu izkustvu. Naslednja stopnja so pokrajine, ki so v ozadju človekovih dejanj in odslikavajo njegove interakcije z okoljem na najvišjem nivoju. Sledi urbani nivo, ki se od prejšnjega razlikuje po tem, da je v prevladujoči meri zgrajen s človeškimi napori in nameni. Na še nižji stopnji je ulica kot bazična izkušnja mesta in dalje dom kot središčna referenčna točka človekovega obstoja (Norberg-Schulz 1971). Seveda je podana lestvica le ena izmed številnih možnih. Na splošno se zdi, da živimo v svetu različnih ravni, vedeti pa moramo, da smo v določenem trenutku osredotočeni zgolj na eno; ko volimo, smo osredotočeni na državni nivo, ko iščemo parkirni prostor, nam je pomemben prostor ulice ali mesta. Na vsaki od omenjenih stopenj je tudi bolj ali manj jasno razpoznaven horizontalni nivo, ki vsebuje tri elemente: področja, poti, ki odslikavajo smeri in intenzivnost namer ter izkustev, vozlišča ali centri

poudarjenih pomenov.

4. **Arhitekturni prostor in prostor prostorskega planiranja** nista osnovana na izkustvu prostora, ampak sta primarno povezana z dvodimenzionalnim kartografskim prostorom. Za razloček od eksistenčnega prostora, katerega dejavnosti so brez formalne konceptualizacije, vsebujeta premišljen poskus ustvarjanja prostorov.
5. **Kognitivni prostor** je sestavljen iz abstraktnega konstrukta prostora, ki je izpeljan iz identifikacije prostora kot objekta refleksij in poskusov razvitja teorij o njem. Esenca koncepta tega prostora leži v relativnosti lokacije, ki je najbolj nazorno predstavljena v Evklidskem prostoru, kjer je kraj (osnovno) razumljiv kot lokacija s koordinatami. Kognitivni prostor je homogen, uniformiran in nevtralen, z enakimi vrednostmi na vseh mestih in v vseh dimenzijah. Je prostor geometrij, zemljevidov (kartografske projekcije so najnazornejše podobe kognitivnega prostora) in teorij prostorske organiziranosti.
6. **Abstraktni prostor** se od kognitivnega razlikuje po tem, da je bil zadnji "identificiran". Je prostor logičnih odnosov, ki nam dopuščajo, da odkrivamo in opisujemo prostore, ne da bi jih našli v empiričnih opazovanjih, zato je svobodna kreacija človeške domišljije.

Poenostavljeno lahko rečemo, da pragmatični prostor človeka povezuje z "naravnim", "organskim" okoljem, perceptualni prostor je bistven za človekovo identiteto, eksistenčni prostor ga vzporeja s socialnimi in kulturnimi enotami, kognitivni prostor pomeni, da je človek sposoben razmišljati o prostoru (Norberg-Schulz 1971, 11). Seveda podana klasifikacija ni edina možna. Tuan (1975), ki povzema druge avtorje, razlikuje transcendentalni, praktični, fizični, socialni in matematični prostor. Sonnenfeld (1976) z vidika vedenjske geografije razlikuje štiri prostore: geografskega kot objektivni prostor, ki zaobjema ostale prostore; operativnega, v katerem se odvijajo različni sočasni procesi, ki vplivajo na človekovo vedenje; perceptivnega kot del operativnega prostora, ki ga človek neposredno dojema prek lastnih izkušenj; vedenjskega kot del perceptivnega prostora, v katerem se dejansko odvijajo človekove aktivnosti.

Prav tako je treba poudariti, da meje med podanimi prostori niso jasno razpoznavne, kot se zdi na prvi pogled. Poglejmo le na nekatere antične zemljevide, kjer se prepletata kognitivni in posvečeni prostor, ali k nekaterim "prvobitnim" kulturam, kjer so meje med posamičnimi prostori povsem zabrisane (Relph 1976).

Vsekakor gre za razliko ali razdaljo med okoljem, prostorom kot objektivno danim dejstvom in procesi človekovega dožemanja oziroma zaznavanja te danosti. Prostor se ne kaže le v mejah naše perceptivne možnosti, ki jo določajo naša čutila; torej apersepcija prostora ni le individualna. Naše predstave o prostoru so odvisne od družbe in kulture: tako ljudje iste stvari različno vidijo, čeprav razpolagajo z enakimi čutili. S tem hočemo povedati, da vidimo prostor, ki nas obdaja, različno; te predstave so namreč del kulture. Vsaka

družba prek verskih predstav, ideologije in najrazličnejših oblikovalcev družbene in kulturne zavesti ustvari posebno predstavo o prostoru, pa naj gre za kozmos kot najširši dojemljiv prostor, za državni prostor ali prostor neke kulture, prostor bivanja itn. (Južnič 1987, 297-298).

Predmet besedila je prostor, ki se pripadnikom kulture pojavlja v konkretnih izkušnjah z okoljem, torej eksistenčni prostor: posvečeni in geografski. Analiza koncepta kraja¹ oziroma prostora, ki jo je podal Lukermann (1964), najnazorneje predstavi značilnosti prostora, o katerem spregovori besedilo v nadaljevanju:

1. Ideja lokacije in še posebno ideja lokacije, ki se nanaša na druge prostore, kraje in predmete, je prav gotovo osnovna. Lokacijo lahko označimo z notranjimi oznakami (lega) in z zunanji povezavami z drugimi lokacijami (položaj). Prostor ima tako svojo notranjost in zunanost.
2. Prostor vsebuje integracijo elementov "narave in kulture". Vsak prostor ima svoj notranji red, ki ga loči od drugih prostorov. Vsak prostor je tako enkratna - neponovljiva entiteta.
3. Kljub enkratnosti prostora so ti med seboj povezani s sistemom prostorskih interakcij in transferjev. Različni prostori tako sodelujejo oziroma so sestavni deli v procesu kroženja [circulation].
4. Prostor je razmejen; je del večjih prostorov in je sestavljen iz manjših. Prostor je tako osredotočen na sistem razmejevanja.
5. Prostori "umirajo in se rojevajo". Z zgodovinskimi in kulturnimi spremembami prihajajo novi elementi in stari elementi izginjajo. Prostor ima tako razpoznavno zgodovinsko komponento.
6. Prostor ima pomen; karakteriziran je z verovanji in prepričanji človeka.

Lukermann razume kraj oziroma prostor kot skupek integracij narave in kulture, ki se je razvil in se razvija na specifični lokaciji, povezani s pretokom ljudi in predmetov iz drugih prostorov. Prostor tako ni samo "nekje" nečesa; je lokacija z vsem potrebnim, kar oblikuje to lokacijo v integriran in smiseln "fenomen".

Esenca prostora in vloga družbe/skupnosti

V vsakdanjem življenju prostorov ne zaznavamo kot neodvisnih, jasno definiranih entitet, ki bi bile preprosto opisljive z lokacijo in videzom. Prostori so tako največkrat zaznavani kot skupek lokacije, pokrajine - zunanjega videza prostora, ritualov, drugih ljudi, osebnih izkušenj, skrbi in navezanosti na dom ter povezav, kontekstov z drugimi prostori. Prostori se med seboj prekrivajo, interpretirajo drug drugega in so široko odprti različnosti interpretacij. V želji po razumevanju prostora kot fenomena pa nam ta različnost in kompleksnost povzročata glavno težavo. Pot k razumevanju omenjenega fenomena je možna, če ločimo posamične lastnosti prostora, npr. lokacijo, zunanji videz, osebno vpetost v prostor itn. V nadaljevanju besedila bom v odnosu do prostora predstavil in tako v njem poudaril le vlogo družbe oziroma skupnosti.

Družbene poteze skupnosti, njen sistem vrednot,

verovanj in kolektivnega spomina opredeljujejo odnos posameznika do prostora. Delovanje posameznika in njegov odnos pa sta v nasprotni smeri sestavni del oblikovanja odnosa celotne družbe do istega prostora. Pri tem gre za vzajemno delovanje med posameznikom in družbo (Simmel 1993) in iz tega izvirajočo družbeno spremembo. Rezultat medsebojnega vplivanja in nenehne spremembe je tudi človekov zapis v prostor. Čeprav je raba prostora posledica prostorskih danosti, je način prilagajanja rabe vedno odvisen od ekonomskih, tehnoloških, kulturnih zakonitosti družbe, od ideologije in politične strategije² (Kučan 1997, 4).

Družbeni odnosi, ki jih označuje določen kraj, so enako ali bolj pomembni za proces navezovanja na kraj³ kot fizična konfiguracija (Altman in Low 1992, 5). Do enake ali podobne ugotovitve je prišla tudi kraljeva komisija lokalnega angleškega parlamenta: pri tem ko navezanost na "domače okolje" narašča s trajanjem bivanja v tem okolju, je ta navezanost pretežno primarno oblikovana z interakcijo posameznika z drugimi ljudmi in manj z odnosom osebe do fizičnega okolja samega (Relph 1976, 33). Taki poudarki na pomenu skupnosti oziroma družbenih odnosov se zde grobo zanikanje vloge prostora in njenega izkustva, če ne upoštevamo preprostega dejstva, da se človeški odnosi, na katerih je zgrajen občutek identitete, največkrat oblikujejo med ljudmi, ki si delijo isti del prostora. In dejstvo, da nismo vedno navzoči v "našem" okolju, ne daje prostoru nič manj veljave, saj iz tega "našega" okolja oblikujemo našo in pojavnost drugih, ki je bistveni del osebne identitete (ibid.). Zaznavno okolje, torej tisto in tako, kakršno človek dojema in zaznamuje v svoji zaznavi, je namreč bistvenega pomena v identifikacijskem smislu (Južnič 1993, 149).

Stokols v pregledu psiholoških, socioloških in antropoloških raziskav, ki se ukvarjajo s problemom simbolizma v prostoru, poudarja, da fizične prvine prostora in kraji zaradi trajajoče povezave s skupinskimi dejavnostmi in izkušnjami postopoma pridobijo družben pomen; tako vpeljane simbolne kvalitete fizičnega okolja postanejo nadomestni vir družbene moči - njihov vpliv na čustva in obnašanje posameznika se lahko pojavi tudi takrat, kadar ne pride do

1 Lukermann (1964) na tem mestu ne govori o konceptu eksistenčnega prostora, temveč o "koncept kraja" [concept of place]. Angleška strokovna literatura namreč dokaj natančno razlikuje med pojmom "prostor" [space] in "kraj" [place]. Glede na to, da v domači strokovni literaturi nisem opazil tako doslednega razlikovanja (Južnič, Kučan, Ogrin, Mlinar, Bufon itn.) oziroma da se večkrat uporablja pojem "prostor", kjer bi bil v angleški strokovni literaturi uporabljen pojem "kraj", se tudi sam ne držim strogega "anglosaškega" razmejevanja in sledim domačim avtorjem.

2 Zelo nazoren primer je sprememba sestave in podobe angleške krajine v 18. stoletju, ki jo je izzval parlamentarni odlok o ogradah. Široka in odprta polja so zamenjale veliko manjše parcele, ograjene z živimi mejami. Prav ta urejena in negovana krajina je v angleško zavest vstopila kot simbol njihove identitete (Kučan 1997, 4).

3 V nadaljevanju uporabljam pojma "navezanost na kraj" in "prostorska identiteta", katerih vsebini in pomena bom podrobneje pojasnil v nadaljevanju.

neposrednega stika (Kučan 1997, 3-4). Podobno Smith ugotavlja, da so za etnične identitete "bolj kot prebivanje na nekem kraju ali njegova posest, pomembni dodani pomeni in asociacije, ki jih kraj vzbuja. Temu kraju namreč pripadamo." (Smith 1991, 23). Pomen take pripadnosti prostoru in skupnosti najdemo pri župah - slovanskih rodbinskih zadrugah, ki so nastale po trajni naselitvi, vendar pred individualno lastnino zemlje. Za pripadnost župi je bil namreč kraj prebivanja pomembnejši od porekla po rojstvu (Kučan 1997, 13-14). Povezanost skupinske identitete neke družbene skupine s prostorom, v katerem biva, se torej prav tako oblikuje skozi družbene odnose in ne izhaja iz prostora samega. Če bi prostorska identiteta izhajala zgolj iz prostora kot takega, potem pri izseljenkih skupnostih ne bi obstajala navezanost na "izvirni" prostor, saj zdaj bivajo drugje.⁴ Prostorska identiteta se torej oblikuje iz vzajemnega delovanja med posameznikom, družbo in prostorom (ibid., 14).

Navezanost na kraj,⁵ navezanost na določen prostor

Človekovo istovetenje s prostorom ima ontološke korenine v tem, kar Heidegger razume kot bivanje - proces, s katerim ljudje spreminjajo kraj svoje eksistence v svoj dom, kar vsaj delno temelji na čustvenem dožemanju sveta. Vsekakor je človekova eksistenca tudi prostorsko opredeljena, kar velja tako za posameznika kot za skupnost (Kučan 1996, 1).

Čustven odnos do okolja je osnova topofilije [topophilie] in iz tega izhajajoče potrebe po preučevanju človekove navezanosti na kraj. Topofilija vključuje vse človekove čustvene vezi z materialnim okoljem (Tuan 1974, 3) in jo je mogoče razvijati v različnih oblikah oziroma kontekstih, od fizičnega stika, estetske privlačnosti, življenjske povezanosti z domačim krajem do patriotizma (Seamon 1984). Preučevanje čustvenega odnosa do okolja je pomembno zato, ker pogojuje sistem vrednot - pogojuje vrednotenje posamičnih delov prostora in izbiranje med njimi (Kučan 1996, 4).

Čustven odnos do prostora pa je skoraj vedno povezan s spoznanji (mišljenjem, znanjem, prepričanjem) in s praksami (dejanji, obnašanjem). "Navezanost na kraj", navezanost na določen prostor tako vključuje skupek med seboj povezanih čustev, znanj, prepričanj, obnašanja in dejanj (Altman in Low 1992, 4-5; Proshansky et al. 1983). Tako lahko govorimo tudi o "emocionalni" in/ali "sociokulturni" komponenti navezanosti na kraj.

Pri razumevanju kompleksnosti pojma navezanosti na kraj nam je lahko v pomoč pregled različnih pristopov k preučevanju pojma. Razmejimo lahko štiri pristope (Altman in Low 1992, 8-9):

1. **biološki pristop** proučuje evolucijske in psihološke prilagoditve človeške vrste na določena okolja;
2. **okoljsko zasnovane teorije** na primer razlagajo, da okolje oblikuje odnose med človekom in prostorom prek interakcije tehnologij in virov (kulturna ekologija), prilagoditev človeka na lastnosti in razpoložljivosti okolja (geomorfološki regionalizem)

ali vplive okolja na vse aspekte človekovega bivanja (okoljski determinizem);

3. **psihološki nivo** navezanosti na kraj se dotika predvsem spoznavnih in čustvenih povezav posameznika z določenim krajem oziroma prostorom;
4. zadnji pristop vključuje **socialnokulturni pomen in dinamiko** navezanosti na kraj. Socialnokulturna definicija navezanosti na kraj sloni na spoznanju, da obstaja pretvorba izkustva kraja ali določenega prostora v kulturno smiselni simbol, kar kraj oziroma prostor je (Low 1992, 166). Richardson (1982) razlaga, da omenjena fenomenologija kaže na to, da ljudje povezujejo kraje s kulturnimi atributi; kot recimo v Cartagu - Kostariki: urejenost okolja in vedenje na *plazi* le-to definira kot prostor "kulture" in ustreznega obnašanja, nered in hiter tempo tržnice pa jo oblikuje v prostor pametnih in prebrisanih ljudi. Richardson tako nadaljuje, da preoblikovano izkustvo izzove simbol (*plaza*, tržnica), ki nas opominja na kulturne pomene in socialne implikacije prostora. Toda za mnoge kraje ali prostore razmerje med prostorom in človekom ni vzpostavljeno prek pretvorbe izkustva. O navezanosti na kraj lahko govorimo tudi v primeru mitoloških prostorov, ki jih človek ne more izkusiti, ali v primeru posesti zemlje, državljanstva itn., ki simbolično vključujejo socialnopolitične, zgodovinske in druge pomene. Ključni aspekt socialnokulturne navezanosti na kraj je, da je simbolično razmerje med posameznikom oziroma skupnostjo in krajem ali prostorom lahko izpeljano iz kulturno vrednotenega izkustva ali iz pomenov drugih socialnopolitičnih, zgodovinskih in kulturnih virov (Low 1992, 166).

Lowova (1992) je na podlagi več študij prišla do tipologije šestih simboličnih povezav med človekom oziroma skupnostjo in prostorom - šestih tipov socialnokulturno pogojene navezanosti na kraj:

1. geneološka povezanost s prostorom skozi zgodovino in družinsko-rodovne vezi;
2. povezanost skozi izgubo kraja oziroma prostora ali skozi uničenje skupnosti;
3. ekonomska povezanost s prostorom, ki vključuje lastništvo, nasledstvo in politiko;
4. kozmoloka povezanost s prostorom skozi religiozne, duhovne ali mitološke povezave;
5. povezanost s prostorom skozi religiozna in sekularna romanja, praznovanja in kulturne dogodke;
6. narativna povezanost s prostorom skozi pripovedništvo in poimenovanje krajev oziroma območij.

Fenomen navezanosti na kraj, na določen prostor, ki je največkrat kraj bivanja, se torej udejavanja v pripisovanju posebnega (simboličnega) pomena krajem ali prostorskim prvinam. Kot smo že omenili, pri tem ne gre za neposredno navezanost na kraje ali prostorske prvine kot take, temveč te simbolizirajo družbene povezave in medsebojne stike. Tu gre posledično za skupinsko pripadnost - ljudje, ki se družijo, izmenjujejo mnenja, gradijo svoj vrednostni sistem, bodo v posamičnih prostorskih prvinah in krajih prebrali določene simbolne pomene. Simboli, ki so tako razumljivi le v določenem družbenem kontekstu,

človeku omogočajo, da razume in strukturira svoje okolje in skladno s tem usmerja svoje ravnanje. Iz tega sledi, da so pomensko obogateni kraji in prostorske prvine lahko nosilke tako osebne kot skupinske identitete – simboli pripadnosti določeni skupini (Kučan 1996, 21).

Pri fenomenu navezanosti na kraj je treba omeniti še eno, do zdaj ne najbolj jasno predstavljeno razlikovanje. Posameznik ali skupina si dodelita prostor, ki mu rečeta "dom" ali "domovina". Ta, kakor jo imenuje Južnič (1987, 292–298) "sentimentalna orientacija", je po eni strani opredeljena kot identifikacijska, po drugi pa kot prestižna. Pri prvi gre za teritorij kot prostor bivanja in z njim povezano domačnost ter ni vedno povsem natančno institucionalizirana. Prestižna pa je povezana z vrednotenjem posamičnih delov okolja glede na pomen, ki mu ga pripisujeta družba in kultura, in je s tem že povsem institucionalizirana. Južnič nato poudari še "simbolično orientacijo", ki je povezana s kulturno uveljavljenimi vrednotami, ki jih prostoru pripisujejo ljudje; tudi mimo in ne glede na dejansko vrednost prostora. V to orientacijo lahko štejemo tudi tiste vrednote, ki prostoru pripisujejo estetske, moralne, verske, etnične pomene.

Etnična, narodna in nacionalna identiteta v odnosu do prostora

Etnična, narodna in nacionalna identiteta kot skupinske identitete

Osnovni merili, ki opredeljujejo vsako identiteto, sta kontinuiteta in diferenca. Mlinar (1992, 454) jo na kratko definira: "Karkoli že razlikuje enega od drugih in ga dela istega skozi čas, ustvarja identiteto. [...] Tisto, kar združuje, vsebuje tisto, kar izključuje."

Pojavnih oblik identitete je več. Predmet raziskave je skupinska identiteta, čeprav, kakor bomo videli kasneje, med skupinsko in osebno identiteto ni vedno popolnega soglasja. Posameznik se lahko odreče kakšni družbeni zavezanosti, zataji pripadnost in zanika identiteto, iz katere sicer izhaja (Južnič 1993, 140).

Skupinska identiteta izvira iz občutka pripadnosti, varnosti in vključenosti; je nosilka zgodovinskega spomina. Pripadnost se izraža na številne načine: od življenjskega stila, šeg in navad, ki se skupinsko določajo, jezika, komuniciranja in kolektivnega spomina, ki veže generacije in utrjuje prepričanje o trajanju skupine, pa do z zakoni urejenih pravic in obveznosti, zavarovanosti, pristojnosti in navezanosti. Skupinska identiteta je uravnotežena – iz česar izhaja pritisk na posameznike, ki se morajo podrežati določeni posplošeni "tipičnosti" (140).

Posameznik z večjim ali manjšim poudarjanjem nosi v sebi več skupinskih identifikacij, ki se raztezajo od družbenih spon in zavezanosti, ozemeljske namestitve do svetovnonazorskih prepričanj, religioznih pripadnosti, političnih opredelitev in ideoloških zaverovanosti (141).

Za lažje razumevanje besedila v nadaljevanju na kratko

obnovimo že (pre)večkrat (pre)preslišano zgodbo o etniji, narodu in/oziroma naciji ter med njimi poiščimo razlike in podobnosti.

Ključni kriterij razlikovanja med etnijo, narodom in nacijo je po mnenju večine avtorjev stopnja politizacije, oziroma v kolikšni meri se določena etnična skupina kot skupnost (od znotraj in od zunaj) prepoznava in kako si lasti pravico do državnosti.

Opredelitev pojma **etnijske** tako ni absolutna, ampak je postavljena v iskanje razlik med etnijo, narodom in nacijo. Etnija je v primerjavi z narodom opredeljena kot neko "splošnejše stanje", v katerem še ni močnih političnih in ideoloških razčlenitev, značilnih za narode. Etnije so potencialni narodi, a ni nujno, da pri njih pride do procesa narodnega izoblikovanja. Že Max Weber govori o etničnih skupinah v pomenu potencialnih narodov, ki v etničnem oziru dobro vedo, kaj niso, in šele potem, ko se zavedajo, kaj so, se oblikujejo v narod (Rizman 1991, 18).

Osnovne komponente etničnosti so po Smithu (1987, 22–29) naslednje: povezanost z določenim prostorom, skupna zgodovina, distinktivna kultura, skupno ime, mit o skupnem izvoru in občutek solidarnosti. V tem sklopu je mit o skupnem poreklu *sine qua non* etničnosti. Podobno Južnič (1993, 286) pojem etnije veže na pet kontinuitet: teritorialno, biološko genetično (resnični ali namišljeni skupni izvor), jezikovno komunikacijsko, politično in pogojno še gospodarsko (utrjuje komunikacije na določenem teritoriju).

Najpogostejši kriteriji etničnega razlikovanja so jezik, religija, zgodovinski spomin in zgodovinski miti. Med temi je jezik prav gotovo najbolj zanesljiv kriterij razlikovanja med etnijami in ima pri oblikovanju etnij središčni pomen (Južnič 1993).

Smith⁶ (1987, 144) razlike med etnijo in **narodom** povezuje z vprašanjem teritorialnosti, državljanstva,

4 Trditev je oprta na številne raziskave in poročila o "slovenskih" izseljencih, npr. Čebulj Sajko (1992), Drnovšek (1991), Žigon (1999) itd. Na navezanost izseljenskih skupnosti na "izvorni" prostor kaže tudi pogosta raba krajevniških imen, kot so npr. Triglav, Bled, Jadran, Slovenija itd., v poimenovanih njihovih društev, glasil in periodičnega tiska. Triglav, Bled, Brezje, lipa ali njen list, stereotipizirana – "domačijska" slovenska krajina itd. so tudi zelo pogosti motivi v izseljenskih publikacijah.

5 Navezanost na kraj v pomenu, na kakršnem sloni pričujoča razprava, se je lahko razvila šele pri sedentarnih kulturah. S stalno naselitvijo se je razvila notacija zemljiške posesti – lastništva na zemlji, ki ga nabiralniške selitvene kulture ne poznajo, kar je začelo na svojevrsten način pogojevati osebno in skupinsko identiteto. Kot primer nelastniškega dojemanja prostora lahko navedemo kulturi severnoameriških Indijancev in avstralskih domorodcev, kjer sta človek in zemlja eno in isto, ne pa drug od drugega ločena (Šumi 1990, 152–157; Kučan 1996, 1).

6 Smithov pogled na narode in vse, kar sodi zraven, velja za "primordialističnega" – poudarja neko zgodovinsko kontinuiteto nastajanja narodov, ki imajo po njegovem mnenju opraviti s takimi prvinskimi vezmi, kot so občutja sorodnosti in razširjene družine. Temu pogledu nasproti stojijo nekateri avtorji (Anderson, Hobsbawm itd.), ki razumejo narode kot namišljene konstrukte, ki so nastali pod pritiskom različnih elit, da bi zadovoljile svoje politične in ekonomske cilje (Rizman 1991). Razumevanje naroda kot obstoječega zgodovinskega procesa ali na drugi strani kot konstrukta implicira tudi različno videnje vloge prostora oziroma teritorija v odnosu do pojava naroda in vsega, kar sodi zraven.

pravic, pravnega kodeksa in politične kulture. Južnič (1993, 278) najde osnovo obravnavanega razhajanja predvsem v velikem pomenu politike, politične kulture in ideologije za obstoj naroda. Narod je, kot plastično ponazarja Rizman (1991, 18) in kot je bilo že prej v podobni analogiji rečeno, "samozavestna etnična skupina, ali drugače povedano: medtem ko je etnična skupina kot taka spoznana po drugih (od zunaj), pa se narodi spoznajo kot taki sami."

Nacija je pogojena z oblikovanjem države oziroma pokrivanjem enega samega naroda (v tem primeru nacije) in države, ko lahko govorimo o nacionalni državi. Nacionalna identiteta se tako pokriva s pojmom državljanstva in lahko celo rečemo, da se nacionalna identiteta ugotavlja na osnovi državljanstva. Ločevanje med etničnostjo in državljanstvom tako na primer postavlja dvojno identiteto, s katero se vsakodnevno srečujejo izseljenci, pripadniki narodnih manjšin itd. Na tem mestu pa šele pošteno vstopimo v jezikovno džunglo, skozi katero smo že skozi teh nekaj vrstic težko, počasi in previdno premikali.

Prostor kot nosilec etnične, narodne in nacionalne identitete

Posameznik oziroma skupnost se najprej identificira z **ozemljem, teritorijem**; človek začrta meje svojega bivališča. Na osebnostni ravni je to prostor konkretnega bivanja, ki mu rečemo "dom", na skupinski ravni pa je ta teritorialna identiteta "domovina", pojmovana kot država ali kakšna druga ozemeljska enota. "Teritorialna identifikacija", kakor jo imenuje Južnič (1987, 293), se vedno prepleta z drugimi vezmi pripadnosti: s sorodstvom, sosedstvom, skupnim jezikom, z etničnostjo, narodnostjo itd. Ozemlje, posebej če je natančno definirano v povezavi z zaključeno skupnostjo, ima zelo veliko identifikacijsko vlogo (Južnič 1993, 146). Še enkrat moramo poudariti, da se povezanost skupinske identitete neke družbene skupine, tudi naroda z ozemljem, v katerem biva, oblikuje skozi družbene odnose in ne izhaja iz prostora *per se*. Ozemlje, samo po sebi brez pomena in pasivno, dobi pomen z družbeno akcijo in verovanji (Knight 1982, 515). Tako Smith (1991) in Južnič (1993) razlagata, da etnije in njihova povezanost s prostorom obstajajo, tudi če so že davno ločene od domovine; za primer navedeta Armence in Jude, pri katerih je navezanost na domovino kot ozemlje oziroma kot kraj bolj simbol kakor živ spomin.

Williams in Smith (1983) v analizi nacionalnega oziroma narodnega ozemlja poudarita osem vidikov, ki se kažejo tako v nacionalističnih ideologijah kot v ljudskih emocijah v odnosu družbe do njenega prostora. Prvi vidik se nanaša na pojem "habitata", za katerega posamezne skupnosti sodijo, da so našle najugodnejše življenjske oziroma ekološke razmere. Ta vidik, ki je bil prisoten že pri prvih stalno naseljenih skupnostih na Bližnjem vzhodu, je dobil v obdobju romantike poudarjen pomen, ko so številni avtorji opozarjali na kvarne vplive urbanizacije družb oziroma narodov, ki s tem izgubljajo povezanost s svojim "naravnim" okoljem,

tradicionalno podobo in značilnosti. Vidik ljudske kulture, ki se v veliki meri nanaša na vidik "habitata", poudarja povezanost posameznih kulturnih skupnosti s pokrajino, katero z dolgotrajnim bivanjem preoblikuje v posebno kulturno pokrajino, ki pa ima obraten vpliv na posameznike in družbo pri oblikovanju njihove kulture. Vidik meja se v odnosu skupnosti do svojega teritorija posredno kaže v kontekstu identifikacijskih "in-grup" in "out-grup" ter njihove sočasne percepcije (Bufon 1996). Vidik domovine je prav gotovo ključni oziroma najtrdnejši element odnosa neke skupnosti: etnije, naroda ali nacije do svojega ozemlja. Domovina je enkratno, razpoznavno in predvsem "zgodovinsko" ozemlje, katere pravica do posesti se prenaša prek prednikov skozi generacije. Identiteta naroda je povezana z zgodovino in ta zgodovina ima korenine v domovini.

Prostor, ki ga družba naseljuje, ima v kulturnem smislu simbolične pomene, v družbenem pa je praviloma semantično strukturiran (Južnič 1997, 283), zato se pripadnost prostoru pri človeku ne more izražati zgolj z opredelitvijo teritorialnih meja. Če je ozemlje ena izmed osnov za oblikovanje etnične, narodne in nacionalne identitete, potem mora v zavesti etnije, naroda in nacije obstajati določeno videnje tega prostora. Tako se etnična, narodna in nacionalna identiteta ne vežejo zgolj na ozemlje, določeno z mejami, temveč tudi na **kraje in krajine** oziroma **pokrajine**.⁷

V smeri posebnega identificiranja, narodnega ali religioznega, so pomembni predvsem zgodovinski kraji.⁸ Povezava narodne identitete z določenimi deli ozemlja, z določenimi kraji znotraj njih ima mitsko in subjektivno vrednost (Smith 1991). Tudi Južnič (1993, 148) poudarja velik naboj zgodovinskih krajev za istovetnost naroda. Hkrati pa poudari vlogo "svetih" krajev, dežel in celo rek za povezanost skupinske identitete s prostorom, ki je strukturiran na različne enote in je več kot zgolj določen z mejami. Religija je sploh lahko močno vplivala na utrjevanje etnične zavesti, saj so se z njo izražale skoraj vse družbene predstave arhaičnih družb (ibid. 1987, 228).⁹ Poudarjen pomen za uokvirjanje etničnega, narodnega in nacionalnega prostora so dobila tudi mejna območja ali prizorišča zgodovinskih bitk (Kučan 1996, 15).

Veliko avtorjev (Daniels 1993, Lowenthal 1994, Kučan 1996 itn.) poudarja, da se narodna in nacionalna identiteta ne vežeta samo na teritorij kot prostor, začrtan z mejami, temveč da so narodni in nacionalni simboli tudi **krajine** oziroma **krajinske prvine**. "Zaradi vsaj do zdaj relativno počasnega spreminjanja so krajine videti trdno vpete, nepremakljive, in zato varne [kot nosilke identitete]. V njih vidimo preteklost, kakršno smo si zapomnili in kakršno si želimo." (Lowenthal 1994, 4). Danielsova analiza slikarskih upodobitev angleških krajin odkriva njihovo vlogo pri oblikovanju družbene predstave o prostoru in razčleni sorodnosti in razlike s predstavami v Združenih državah. Daniels razlaga, da posamične krajine simbolizirajo določen moralni red in določeno estetiko ter kot take pridobijo status nacionalnih ikon. S primeri dokazuje, kako so krajine postale ozadje mita nacionalne identitete, in kaže, kako so slikarji in arhitekti oblikovali nacionalno identiteto v

Angliji in Združenih državah (Kučan 1996, 12).

Tako kraji kot krajine in krajinske prvine so simbolno vlogo identifikacije narodnega prostora verjetno prevzeli v procesu abstrakcije (ibid., 148).

Prostorski simboli so uporabno sredstvo komunikacije. Ozemlju, krajem in krajinskim prvina pripisan pomen ima lahko simbolno vlogo pridobivanja in ohranjanja pripadnosti neki določeni skupini, tudi ali predvsem etniji, narodu in naciji. Žal ali na srečo; kakor kdaj in kakor za koga. To pa raje pustimo za naslednjo zgodbo. Naslovov ne "manjka".¹⁰

Literatura

ALTMAN, I., M. S. LOW 1992: Introduction. V: Place Attachment. A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press, 1-12.

BUFON, M. 1996: Naravne, kulturne in družbene meje. V: Annales 8, 177-186.

- - 1999: Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji. Tipkopis, 11.

ČEBULJ - SAJKO, B. 1992: Med srečo in svobodo. Ljubljana.

DRNOVŠEK, M. 1991: Pot slovenskih izseljencev na tuje. Ljubljana.

JUŽNIČ, S. 1987: Antropologija. Ljubljana.

- - 1991: Identiteta. Ljubljana.

KNIGHT, B. D. 1982: Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism. Annals of the Association of American Geographers 72, 4, 514-531.

KUČAN, A. 1996: Dejavniki nacionalne prostorske identitete v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana.

LOW, M. S. 1992: Symbolic Ties That Bind. Place Attachment in the Plaza. V: Place Attachment. A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press, 165-185.

LOWENTHAL, D. 1991: British National Identity and the English Landscape. V: Rural History 2, 2, 205-230.

LUKERMANN, F. 1964: Geography as a formal intellectual discipline and the way in which it contributes to human knowledge. V: Canadian Geographer 8, 4, 167-172.

MLEKUŽ, J. 1999: Etnološka in geografska študija o Slovencih v Mendozi. Mendoza, Bovec, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo in Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Tipkopis.

MLINAR, Z. 1992: Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi. V: Teorija in praksa 2, 5-6, 450-462.

NORBERG-SCHULZ, C. 1971: Existence, Space and Architecture. New York, Praeger.

PROHANSKY, H., A. FABIAN, R. KAMINOFF 1983: Place-Identity: Physical Word Socialization of the Self. V: Journal of Environmental Psychology 3, 57-83.

RELPH, E. 1976: Place and placelessness. London, Pion Limited.

RICHARDSON, M. 1982: Being-in-the-market versus being-in-the-plaza. V: American ethnologist 9, 421-436.

SEAMON, D. 1984: Emotional Experience of the Environment. V: American Behavioral Scientist 27, 6, 757-770.

SETHA, M. L. 1992: Symbolic Ties That Bind. Place Attachment in the Plaza. Place Attachment. A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press, 165-185.

SIMMEL, G. 1993: Temeljna vprašanja sociologije. Individuum in družba. Ljubljana.

SMITH, A. D. 1987: The Ethnic Origins of Nations. Oxford, New York, Basil Blackwell.

- - 1991: National Identity. University of Nevada Press.

SONNEFELD, J. 1976: Geography, perception and the behavioral environment. Man, Space and Environment. New York, 244-251.

ŠUMI, I. 1990: Staroselska etnična renesansa v Združenih državah Amerike. Geneza, pregled in označitev. Magistrska naloga. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

TUAN, Y. 1974: Topophilia. A Study in Environmental Perception Attitudes and Values. New York, Columbia University Press.

- - 1975: Space and place: Humanistic perspective. V: Progress in Geography 6, 211-252.

WILLIAM, C. H., A. D. SMITH 1983: The national construction of social space. V: Progress in Human Geography 7, 4, 502-518.

ŽIGON, Z. 1999: Otroci dveh domovin: slovenstvo v Južni Ameriki. Ljubljana, ZRC SAZU.

7 Slovenska geografija (in tudi nekatere druge nacionalne geografije) dokaj strogo ločijo med terminoma pokrajina in krajina. Pokrajina se uporablja v (holističnem) pomenu kot celota fizičnogeografskih prvina (kamnine, prsti, klima, vodovje, vegetacija, relief itd.) in družbenih dejavnikov (poselitev, kmetijstvo, promet, industrija, politika itd.). Pojem krajine pa geografi omejujejo le na zunanje, vizualne prvine pokrajine oziroma prostora. Večina drugih strok (krajinska arhitektura, arheologija, etnologija itd.), ki se ukvarjajo z vprašanji pokrajine oziroma krajine, uporabljajo v veliki večini primerov termin krajina (npr. kulturna krajina), ne glede na navedeno razlikovanje terminov. Ker gre v besedilu predvsem za zunanji, vizualni videz in ne toliko za strukturno kompleksnost prostora, uporabljam termin krajina.

8 Sem bi lahko šteli na primer Gospo Sveto, ki ima poseben pomen za Slovence, ali pa Kosovo polje s srbsko posvečenostjo.

9 Kot zgovoren primer prekrivanja etnične in religiozne identitete, ki je vezana na eno samo svetišče ali sveti hram, navedimo sikhovski tempelj v Armitsarju, ki je osrednje "križišče" verske in etnične identitete. Prav v tej luči je moč razumeti, zakaj so Sikhi tako ostro reagirali, ko je indijska (centralna) vlada z oboroženo silo zavzela Armitsar, da bi iz njega izgnala sikhovske skrajneže (Južnič 1993, 149). Močan naboj "svetih krajev" v smeri (skupnega) narodnega in religioznega identificiranja je bilo moč opaziti tudi med drugo svetovno vojno in po njej med v Argentino priseljenimi Slovenci. V veliki večini obiskanih družin so se med stenskim okrasjem ponavljale fotografije in slike Brezij, ki so bile ob obiskih Slovenije najbolj obiskan kraj (Mlekuž 1999).

10 Kot iskrico za razmišljanje vam podarim dva, dobro znana, ki se mi slučajno te dni "motatata" po glavi: Na svoji zemlji in Na zahodnih mejah. Upam le, da se ne vidimo (Nasvidenje) v naslednji vojni. Čao.